

**ARSİVLERİMİZİN DEĞERİ VE SON VAK'ANÜVİS
ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN
'Evrâk-ı atika ve vesâik-i tarihiyemiz'
ADLI YAZISI**

İsmet BİNARK

Ülkemiz arşiv malzemesi bakımından büyük zenginliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nden devralınan büyük mirasla, bugün dünyanın en zengin arşiv potansiyeline sahip ülkelerinden birisi durumundayız.

Arşivlerimizdeki malzeme, ülkemizin olduğu kadar, Orta, Yakın-Doğu ve Balkan ülkelerinin siyasi, iktisadi ve kültür meseleleri için de büyük değer taşımaktadır.

Osmanlı Devleti çok geniş bir alanda, üç kıta üzerinde altı yüz yıl boyunca çeşitli milletleri bünyesinde barındırmıştır. Bugün bu milletler müstakil devletler kurmuşlardır. Ancak kendi millî arşivlerini kurmak, toplum ilimleri açısından var oluşları ile ilgili meseleleri incelemek ve değerlendirmek için, arşivlerimizde araştırmalar yapmak mecburiyetini daima duymaktadırlar.

Arşivlerimizdeki malzemenin, sosyal müesseselerin, idarî ve mali teşkilâtların tarihçeleri üzerinde yapılacak çalışma ve araştırmalar için taşıdığı değer çok büyüktür. Arşivlerimizde toplum psikolojisi, sosyoloji, müesseseler tarihi, iktisad ve siyasi tarih ile ilgili çok kıymetli belgeler bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda arşiv fikrinin İmparatorluğun kuruluşunun ilk yıllarından beri mevcut olduğu, yok edilmeyerek bugüne kadar muhafaza edilmiş ve günümüze intikal etmiş olan milyonlarca arşiv vesikasının mevcudiyeti ile sabittir.

Osmanlı Devleti'nin resmî yazışmaları, merkez teşkilâtı dairelerinin arşiv malzemesi, bugün İstanbul'da Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilmektedir. Ayrıca, bazı müze, kütüphane,

müftülük ve diğer devlet dairelerinde de, bu devrin tarihi ile ilgili zengin arşiv malzemesi bulunmaktadır. (1)

Ayrıca Türk tarihinin Osmanlı dönemine ait çok sayıdaki arşiv belgesinin, çeşitli ülkelerin arşivlerinde bulunduğu da bilinmektedir. (2)

Bütün bunların dışında, Osmanlı dönemi arşiv malzemesine ilâveten, Cumhuriyet'in ilânından bugüne kadar teşekkül eden, bu devrin bütün tarihini, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu, ilerleyiş yolunda geçirdiği çeşitli safhaları ve elde edilen neticeleri gösteren tarihî, idarî, siyasi, hukukî, iktisadî, ilmî, teknik, kültür ve çeşitli konulardaki malzeme topluluğundan meydana gelen Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesiyle, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin varlığı ve değeri üzerinde de önemle durmak icabeder.

Bu döneme ait arşiv malzemesi ile, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü çatısı altında kontrol altına alınması, bunların arşivcilik metod ve tekniklerine uygun olarak korunması, düzenlenmesi ve ilmî bir şekilde tasnif edilip istifadeye sunulmasıyla ilgili arşiv hizmetlerinin müstakilen ve merkezi bir şekilde yürütülmesi düşüncesiyle, sayın Ekrem Ceyhun'un Başbakanlık Müsteşarlığı zamanında, 1976 yılı Ekim ayı içerisinde Başbakanlık'ta 'Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı' kurulmuştur. Adı geçen dairenin kuruluş ve çalışma hazırlıkları tarafımızdan yapılmış ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kuruluncaya kadar, Başbakanlık'da çeşitli dairelerde bu döneme ait bugüne kadar birikmiş arşiv malzemesinin tasnifi çalışmalarına öncelikle başlanılmıştır.

- (1) Başbakanlık Arşivi, ihtiva ettiği malzeme ve belli başlı diğer arşivlerimiz ile ilgili olarak bk. :

Midhat Sertoğlu : **Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi**. Ankara, 1955.

"Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 103"
Atilla Çetin : **Başbakanlık Arşivi Kılavuzu**. İstanbul, 1979.

Arşivlerimiz, Türk tarihinin arşiv kaynakları, arşiv ve arşivcilik konusunda Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar konusunda ayrıca bk. :

Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kaynaklar). Hazırlayan : İsmet Binark. Ankara, 1979.

"T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayın No: 2"

- (2) **Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası'nın, "Türk Tarihinin Arşiv Kaynakları Hakkında Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kitap ve Makaleler" başlığını taşıyan VI. ve 'İlâveler' kısmının aynı başlığı taşıyan bölümlerine bk.**

Bu suretle, Cumhuriyet döneminde teşekkül eden devlet evrakının gelecekte ne olacağı, nasıl muhafaza edileceği, nasıl değerlendirileceği, bir kelime ile kaderinin ne olacağı konusu üzerinde duyulan endişeler de giderilmiştir.

* * *

Ülkemizde modern anlamda ilk arşiv teşebbüsü, 1845'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilâtına ait Divân-ı Humâyûn (3), Bâb-ı Âsafi (4) ve Bâb-ı Defteri (5) kayıt ve vesikalarını bir araya toplattırarak, Hazine-i Evrâk-ı kurdurması ile başlamıştır. Bilâhare, İmparatorluğun sona ermesi ile, çeşitli mülga nezaretlerinden ve devlet dairelerinden buraya intikal eden kayıt ve vesikalarla Hazine-i Evrâk'daki arşiv malzemesinin daha da zenginleştiği görülür.

Hazine-i Evrâk'ın kurulmasından maksat, işlemi tamamlanmış evrakın muhafaza edilmesini temindir. Mustafa Reşid Paşa, bu evrakın topluca muhafaza edileceği bir bina da yaptırmıştır.

Başlangıçta verilen önemden dolayı, Hazine-i Evrâk Nezâreti şeklinde ve idari bakımdan müstakil olarak kurulan arşiv, daha sonraları Hazine-i Evrâk Müdürlüğü adı ile, Sadâret teşkilâtının şubeleri arasına sokulmuştur. (6)

İkinci Meşrutiyet döneminde, tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'in

-
- (3) Vezir-i âzam'ın başkanlığı altında toplanarak, devlet işlerini yürüten meclisin adıdır. Divân da denilir. Bugünkü Bakanlar Kurulu karşılığıdır.
- (4) Sadrazam Konağı, Paşakapısı Teşkilâtı yerine kullanılmış bir tâbirdir. Bugünkü Başbakanlık karşılığıdır. Sadrazamların resmi makamlarına Birinci Abdülhamid devrinden itibaren Bâb-ı âli denmiştir. Ancak XVIII. yy. sonlarına kadar; Vezirkapısı, Mirî saray, Paşa sarayı, Bâb-ı âsafi, Sadrazam kapısı şeklinde anılmıştır. Bâb-ı Âsaff'in yerini, 1848 yılında Bâb-ı âli merkezî idaresinin bürokratik bakımdan merkezî evrak dairesi durumunda olan, Bâb-ı âli Evrak Odası almıştır. bk.: Eşref Eşrefoğlu: Bâb-ı âli Evrak Odası Sadâret Evrakı... Tarih Enstitüsü Dergisi, 7-8, (1977).
- (5) Defterdarlık Dairesi yerine kullanılmış bir tâbirdir. Defterdar kapısı da denilir. Bugünkü Maliye Teşkilâtı karşılığıdır.
- (6) Cumhuriyet Hükümeti zamanında, Sadâret evrakının muhafazası için, teşkilatlanma konusunda yapılan çalışmalar ile ilgili olarak bk.: Arşiv ve Arşiveçilik Bibliyografyası, XX. s.

Vak'anüvisliğe (7) tâyin edilmesinden ve Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulmasından sonra, Türk tarihi üzerinde yapılmış hataların ancak arşivlerimizin değerlendirilmesi ile düzeltilebileceğine inanıldığından, arşivlerimizin düzenlenmesi konusunda bazı teşebbüslerde bulunulmuş, ancak araya giren harpler köklü tedbirler almaya imkân vermemiştir.

Arşiv malzemesi bakımından büyük zenginliğe sahip olmamıza rağmen, arşivle ilgili hizmetlerin yakın zamanlara kadar ihmal edilmiş olduğu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait arşiv malzemesinin, modern metod ve tekniklerin icabettirdiği yeterli koruma şartlarından uzak bir şekilde muhafaza edildiği ve bunların büyük bir bölümünün de tasnif edilip değerlendirilemediği, acı da olsa hakikattir.

Devlet Arşivinin kurulması yolunda son on yıldır sürdürülen gayretler, (8) on yıla yakın bir hazırlık çalışmasından sonra, Üçüncü Beş Yıllık Plân'da yer alan Devlet Arşiv Sitesi'nin (9) inşaatına başlanması ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Başbakanlık'da kurulan Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı marifetiyle, bu döneme ait arşiv malzemesinin ve ileride arşiv malzemesi olacak arşivlik malzemenin muhafazasına ve değerlendirilmesine ait tedbirlerin alınması. Türk arşivciliği, Türk kültür ve ilim hayatı için son derece sevindiricidir.

• • •

Burada, Abdurrahman Şeref Bey'in Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda nesredilmiş, Hazine-i Evrâk hakkında bilgi veren, en önemlisi, başlangıçta arşivlerimizin nerelerde ve ne şekilde muhafaza edil-

(7) Tarihi hâdiselerin tesbit ve kaydı için ihdas olunan devlet menurluğudur. Osmanlı Devleti'nde bu vazifeyi ilk ihdas eden Fâtih Sultan Mehmed'dir. Padişahların hususiyetlerini, şan ve zaferlerini, tarihi hadiseleri kayıt ve tasvir eden eserlere önceleri **Şehnâme**, bunları yazanlara da **Şehnâmehân** denmiştir. Vesikalarda **Şehnâmenüvis** ve **Şehnâmegûy** tâbirlerine de sıkça rastlanır. Şehnâmeler önceleri manzum yazılırken, 1559'dan itibaren hem manzum, hem de mensur olarak kaleme alınmıştır. 1663 tarihinde IV. Mehmed'in emri ile Nişancı Abdullah Paşa vekâyi yazmağa memur olunmuş, ancak kaleme aldığı eser şehnâme tarzında olmayıp, kronik şeklinde olduğundan, bu tarihten itibaren bu tarz eser yazanlara **Vak'anüvis** denmiştir.

(8) bk. : **Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası**, XXVI - XXVII, ss.

(9) bk. : **Devlet Arşiv Sitesi**, Yayımlayan : T. C. Başbakanlık, Ankara, 1977, "T.C. Başbakanlık Arşiv Dairesi Yayınları"

miş ve nasıl ihmale uğramış olduğunu anlatan ve ibretle okunarak günümüz için de ders alınması gereken, 'Evrâk-ı atika ve vesâik-i tarihi-yemiz' (10) adlı makalesini, ilmî transkripsiyona gitmeden Latin harfleriyle aynen neşrediyoruz.

Ancak daha önce, Abdurrahman Şeref Bey'in hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1853 - 1925 yılları arasında yaşamış olan Abdurrahman Şeref Bey, devlet adamı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son Vak'anüvisi'dir.

İlk öğrenimini Eyüp Mahalle Mektebi'nde tamamlamış, bilâhare Eyüp Rüştiyesi'ne devam etmiş, 1873'de Mektebi Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirmiştir. Önce 'Mahreç-i Aklâm' adlı okulda tarih hocalığı yapmış, daha sonra Mektebi Sultani'de gramer ve imlâ, Muallim Mektebi'nde de tarih okutmuştur. Mülkiye Mektebi'ne müdür olunca coğrafya, Osmanlı tarihi, İslâm tarihi, istatistik ve ahlâk dersleri hocalığı yapmış, sonra da Dârülfünuna devletler tarihi hocası olmuştur.

Abdurrahman Şeref Bey, daha sonra Dester-i Hakanî Nezaretine, Âyan Meclisi üyeliğine ve Maarif Nazırlığı'na getirilmiştir. İki defa Maarif Nazırlığı'nda bulunmuştur. Bu arada kendisine, Telif Eserleri Tetkik Komisyonu üyeliği, vak'anüvistlik, Tarih-i Osmanî Encümeni Reisliği, Âyan Heyeti İkinci Reisliği gibi görevler de verilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda İttihad ve Terakki Hükûmeti iktidardan çekilince, yeni kurulan Müşir İzzet Paşa Kabinesinde önce Posta ve Telgraf Nazırı, sonra da Devlet Şûrası Başkanı olmuştur. Salih Paşa Kabinesi'nde önce vekâleten, bilâhare de asaleten Maarif Nazırlığı yapmıştır. Salih Paşa istifa edince açıkta kalmış, Kuvayi Milliye İstanbul'a gelince, Âyan Heyeti lağvedildiğinden, âyan üyeliği de düşmüştür.

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresinde (1923), İstanbul Milletvekili olmuş ve Ankara'ya gitmiştir. Bu arada Kızılay'a Başkan seçilmiştir. Milletvekilliği sırasında hastalandığından İstanbul'a dönmek zorunda kalmış ve 1925 yılında vefat etmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey bir devlet adamı olmaktan çok, kültür hayatımızda, özellikle tarih sahasında hizmet etmiş ve eser vermiş bir fikir adamıdır.

Eserleri : Târih-i Düvel-i İslâmiye (İslâm Devletleri Tarihi Özeti), İstanbul, 1885; Târih-i Devlet-i Osmâniye (Osmanlı Devleti Tarihi), İstanbul, 1893, 1893 - 1896, 2. bs. 1899 - 1902; Fezleke-i Târih-i Devlet-i Osmâniye (Osmanlı Devleti Tarihi Özeti), İstanbul, 1899; Zübdet-ül-Kıyas (Kıssaların Özü), İstanbul, 1899 - 1900; Târih-i Asr-ı Hâzır (Yaşadığımız Asrın Tarihi); Harb-ı Hâzırın Menşe'i (Şimdiki Harbin Çıkışı), İstanbul, 1918; Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dâir (Ahmed Refik Altınay ile beraber), İstanbul, 1918; Târih Musahabeleri (Tarih Sohbetleri), İstanbul, 1929; Umumî Coğrafya; Coğrâfiyayı Umrânî (Bayındırlık Coğrafyası); İlm-i Ahlâk ve İstatistik.

Lütfi Tarihi'nin sekizinci cildini de hazırlamış olan Abdurrahman Şeref Bey'in, Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Encümeni mecmualarında birçok makalesi neşredilmiştir.

* * *

'Evrâk-ı atıka ve vesâik-i tarihiyemiz'

Abdurrahman Şeref

Bir devletin hayat-ı maziyesinin vesâiki olan evrâk-ı atıka-i resmîye fenn-i tarih nazarında nekadar kıymetli olduğu âzâde-i târif ve beyandır. Lisân-ı fransevîde arşiv (archives) tesmiye olunan bu misullü evrâka düvel-i müte-meddîne de pek ziyade ehemmiyet verilerek muhafazaları için âli binalar inşa ve müteaddid memurlar tâyin edildiği gibi aranılan kâğıdın kolaylıkla bulunması zmnında seneleri sırasile ve aid oldukları mesâlih itibarile takım takım tasnif ve numru tahtında mükemmel fihristleri tertib olunmuşdur. Macaristanın idare-i Osmaniyede bulunduğu zamana aid ve Macarlarca henüz gayri malûm vesâik-i taharrî etmek memuriyetiyle Macaristan hükümeti tarafından Dersaadete gönderilüb iki senedenberu şehrimizde taharriyat ile meggul olan doktor Karaçun (11) efendi ki Encümenimizin âzâ-yi muhâbiresindendir, Viyanadan getirdiği bir mücellid-i mahsusda Viyana "arşiv" dairesinin resimleri ve plânları ve taksimat ve tertibat-ı dahiliyesi ve nizâmâtı uzun uzadı tasvir ve tarif ediliyor. Binanın azameti ve zinet-i hariciyesi ve intizâm-ı dahiliyesi câlibi hayretidir. Darısı başımıza temennisini irâd etmekden insan kendisini alamıyor. Erbâb-ı müracaata mucib suhûlet olmak üzere istediği kâğıdın derhal sureti alınmak için dairede fotoğrafı odası bile vardır.

Eslâfımız devâir-i hükümetde muâmelesi ikmal olunan hiç bir kâğıdı ve lev gayri mühim olsun yırtub atmauşlar lâkin ahlâfu senelerdenberu müterakim ve selefden müdevver evrâkın hüsn-ü muhafazasına himmet etmemişlerdir. Bu bir hakikatdır ki tekmil acılığı ile beyânat-ı âtiyeden mütezâhir olur.

(11) Tarih-i Osmanî Encümeni muhabir üyesi Katolik rahip İmre Caracson.

Evrâk-ı kadime-i resmîyemizi dört büyük sınıfa ayırabiliriz: Evvelâ Bâb-ı âliye ve Divân-ı hümâyûna aid evrakdır ki (1) muahedât ve mukavelât, (2) nâm-ı pâdisâhiye verilen fermanlar ve berâtlar ve mengurlar, (3) hutut-u hümâyûn, (4) ordu ve donanma kumandanları ile vukubulan muhaberât, (5) ahkâm defterleri, (6) mevâcib defterleri, (7) vilâyat ile cereyan eden muhaberât, (8) mesâlih ve muamelât-ı rûzmerreye müteallik evrâk-ı mütenevviadan ibaretdir. Hatt-ı hümâyunlar asr-ı Abdülmecid Hanîye kadar bizzat taraf-ı pâdisâhân-ı izâmdan yazılmış ve arz tezkerelerinin hâmişleri bile kalem-i pâdisâhiden çıkmıştır. Ahkâm defterleri Divân-ı hümâyûndan sâdır olan ahkâm ve evâmîrî hâvi olmakla hem divânın zaâbit cerideleri ve hem Devlet-i Âliyenin kavanîn ve nizâmât mecelleri hükmündedir. Mevâcib defterleri ulûfe havâr olan yani doğrudan doğru hazîne-i devletden vazife-i nakdiye alan sınıfı askeriyenin maaşatını gösterir icmallerdir. Mevâcib Vak'a-i Hayriyeye kadar Mîsr, Recec, Reşen, Lezez (*) (12) isimlerle senede dört taksit ile yani üç ayda bir verilmeğe mutad olup her taksidin birveçhi müfredât mikdarını mübeyyin taraf Defterdârîden tanzim olunan defter evvelce atlas kese derûnunda Makam-ı Sadârete takdim olunur ve o gün Paşakapusunda (Bâb-ı âli) rical-i devlet elbise-i resmîyeleriyle (elbise-i divâniye) hazır olduğu halde "icmal-i resmî" icra kılınur idi. Defâtîr-i mezkûreden bir haylisi elyevm mevcuddur ve bazılarının teclidîne suret-i mahsusede itina edildiği görülmüyor. Makam-ı Sadâret merkez-i idare-i devlet olduğundan kadırlardan, ordulardan ve vilâyâtdan ve hattâ eshab-ı mesâlih taraflarından Makam-ı Sadârete müracaat olunmak âdet-i zamâne hükmüne girmiş idi.

Saniyen : Defter-i Hâkaniye aid evrâk ve defâtîr olup her kıta emlak ve arazinin kazasını, karyesini, mahallesini, hudud-u erbaasını, mutasarrıfını, ferağ ve intikâlini gösterir kuyudâtı hâvidir. Hukuk mülkiyetin esasını teşkil ettiği cihetle kuyudât-ı mezkûrenin eshâb-ı tasarruf için nekadâr mühim olduğu derkârdır.

Kaldıki bizde emval-i gayri menkulenin envâ-ı adidesi ve her nev'in ahkâm mütehâlifesi olduğdan maada arazi vergileri alelekser hizmeti askeriye mukabili olarak dirlik tâbiri umumisi ile ve has, zeâmet, tîmâr, yurdluk, ocaklık gibi namlar ile erbâb-ı seyfe tahsis olduğundan ve her birisinin kimlerin uhdesinde bulunduğu ve yazısının yani senevî varidat-ı mutavassıta-i mukayyidesinin mikdarı ve münhal vukûunda tevcihâtı doğrudan doğru askerliğe taallûkı cihetle suret-i muntazamada ve hatta günü gününe kayıt

(*) Bu isimler aid oldukları şuhuru arabîyenin ilk harflerinden terkip olunmuştur. Üçüncü ulûfenin üçüncü harfi müstesnadır.

(12) Yeniçeriliğin kuruluşunda her nefere iki akçe ulûfe tahsis edilmişti. Ulûfenin miktarı yevmiye hesabıyla tâyin edilmiş ise de, gündelik değil üçer aylık olarak ödenirdi. Bundan dolayı da, her üç Arabî ayın adlarını teşkil eden harflerden birinin alınıp birleştirilmesinden meydana gelen kelime, üç aylık taksidde ad olmuştur. Böylece Muharrem, Safer, Rebiyülevvel aylarının taksidine 'meser'; Rebiyülâhir, Cumadelülâ, Cumadelâhire taksidine 'recec'; Şevval, Zilkide, Zilhicce taksidine de 'lezez' denilmiştir.

ve sebt-i defter edilmesi lâzım geldiğinden gerek kuyudât-ı esasîyenin ve gerek arâzi üzerindeki muamelât-ı yevmiyenin gâyet mazbut bulunması taht-ı vucubda idi. Cesâmeti malûm olan Memalik-i Osmaniyede mülk, vakıf, arâzi-i emriyye vesairenin nev'ileri itibarile ve zeyd ve ömrün batapu mütasarrıfı oldukları tarla ve menazilin alelmüfredât tayinile ve tevcihât-ı askerîye demek olan dirliklerin vukuat ve tahavvülât-ı yevmiyesile kayıtlarını tutmak ve yürütmek kolay şey olmadığından Defter Eminleri ve anların fevkünde olan Nişancılar bu emr-i mühimme suret-i mahsusade itina göstermişlerdir. Hattâ bir toprağın nev'i değışdikde yani mülkün vakfa, timârin zeâmete, bir dirliğin mukataaya tahvili icâb eyledikde Nişancı bulunan zat kendi kalemile defterde kaydını tashih etmek ve zirine tarih ve imza koymak muktezâ-yi kanun idi. Kanûnî Sultan Süleyman Hân zamanında ikmal olunub ondan sonra hususî yoklamalar ile pek cüzî tashihat gören tahrir-i umumî-i memleket ki kabaca bir kadastro demekdir ve o zamana göre büyük muvaffakiyet sayılır, işbu tahririn defâtiri ilâ'yevmine ihticâca salih vesâik-i resmîye addoluna gelmiştir. Meselâ iki karye arasında bir mer'â dâvası tahaddüs etse kuyud-ı hâkanî muhâkemece medâr-ı istinad almaktadır. Devlet-i Âliyyede Defter-i Hâkaniye aid evrak ve defâtirin haiz olduğu ehemmiyetin derecesi şu tafsilâtdan anlaşılır.

Sâlisen : Devletin muhâsebâtına ve umûr-u maliyesine aid evrak ve defâtirdir. Devletin varidât ve masarifâtına ve miriye aid mukataât ve çiftlikâ-tın idaresine defterdar bulunan zat tarafından bakılır isede Bütçe Usûl Cedîdesine tevfikân tahsisâtından fazla masraf ihtiyar olunmamasına ve devâirin sal muhasebelerinin rüy'etine memur bir de Baş Muhasebe Kalemi var idi. Bu kalemin zaptına muhasebe-i evvel tesmiye olunarak mütehayyizân rical-i devletden ve Defterdarlık etmiş mücerreb zevatdan intihâb ve nasb olunur idi. Baş Muhasebeci nizâmât ve kavaid-i maliyenin muhafazasına memur olduğundan Defterdârların fevkalkanûn harekâtına ve tahsisât haricinde masraf etmelerine mümânaat eder idi. Bir masraf zuhurunda Baş Muhasebeden iktiza yazılmak ve tezkere alınmak ve ondan sonra bedeli hazineden tedîye kılınmak mukteza idi. Baş Muhasebenin derkenarları ahkâm-ı maliyeyi mübeyyin olduğundan tarih-i kavanîn maliyemiz nokta-i nazarından gayetle mühimdir. Baş Muhasebenin vezâifinden biride Devair-i hükümetde (istabl-ı âmire ve Enderun-u Hümâyun dahi dahil olmak üzere) bulunan demirbaş eşyanın her sene defâtir-i mevcûdesile tatbiki idi.

Râbian : Mahakim-i Şer'îye sicilâtıdır. Kadılar ekseriya buldukları kazaların hâdisat-ı mühimmesini dahi kayıt ve tescil ederler idi.

Bunlardan mâada karn-ı sâbık evâsıtından beru teşkil olunan nezâretlerin evrâkı dahi birikmiştir ki en mühimleri Hariciye ve Harbiye dairelerinin evrâkıdır. Evkaf Nezâretinin teşkilinden sonra muamelât ve kuyudât-ı vakfiye orada cem' olunmuştur. Vak'a-i Hayriyeden mukaddemki evrâk-ı askerîye Bâb-ı Âli evrâkı meyânındadır.

Âidîyetleri itibarile enva'î adîdesi tâ'dâd olunan evrâk-ı resmîyeyi nelerde ve nasıl muhafaza ettiğimizi beyan edeyim.

Defter-i Hâkanî Nezâretinde elyevm iki mahzen vardır. Biri Kuyud-u

Hâkanî mahzenidir ki ihticâca salih kuyudât-ı esâsiye orada mahfuzdur. Mahzen iki kat demir kapulu ve içerusu ve dolapları temiz ve defterleri muntazam ve mücelliddir. Bu intizama sebeb Kuyud-u Hâkanî Kalemi ketebesinin eski usule, eski terbiyeye riâyet etmeleridir. Kudemâ-yi küttâb besmele ile kapusını açarlar, hürmeti mahsuse ile içeri girerler, nazarlarından defâtir-i atika bir kıymeti maneviyeyi hâizdir. Devâir-i resmîyeden birinde bir kayıd görülmek lâzım geldikde kalemin defter memuru o defteri alub bizzat götürür ve kaydı badelerâ-ihî yine defteri getirir orada bırakmak muhâlif-i ka'ide ve gayrı mümkündür.

Ferâğ ve intikal muâmelâtını havi evrâk başka bir mahzende durur. Defter-i Hâkanî Nezâretinde bulunduğum esnâda bir gün bu mahzenede girdim. Zifirî karanlık, gayet rutubetli, muhteviyâtına nisbeten dar bir mahal. Her kazaya müteallik evrâkın mahsus bir dolab gözü var isede kâğıtlar gayri muntazam suretde üst üste yığılmış ve bir takımı da yerlere dökülmüş. Karanlıktan ve kâğıd kalabalığından derûnunda gezilir gibi değil. Yüz yüz elli kuruş maaşlı iki genç ellerinde bir şem'a parçasile evrâk arıyorlar idi. Niçin kendülerine birer küçük camlı fener verilmediğini sordum. Müteferrika tertibi müsaid değildir dediler. Halbuki mum parçasile dolasmak mahzurdan salim değil; ışığın bir örümcek âğine dokunmasıle harîk zuhur edebilir. Birer fener tedarik olunmasını tenbih etdim. Garibi şurasıdır ki genç kâtibler o karışıklıkda bir kaç yüz bin kâğıdın içinden istenileni bulub çıkarıyorlar.

Mahâkim-i Şer'îye sicillâtı perakende bir haldedir. Âbâd ve ecdadımız ebniye-i mîriye inşasına itina etmediklerinden ezmine-i âhirede yapılanlar kifayet etmiyor. Hele mahâkim-i şer'îye için suret-i mahsusede bina yapıldığı nadirdir. (13) Müaccelât-ı kadime medrese odalarına veya cevâmi-i şerife dolablarına atılıyormuşdur.

Maliyeye âid evrâk Mehterhâne kurbunde vâki kağır mahzenlerde ve Bâb-ı âliye aid evrâk dahî kısmen Bâb-ı âlide ve kısmen dahi Divân-ı Hümâyûnun inikadgâhı olan Kubbe altına muttasıl mahzenlerde hıfz olunur idi. 1168 de vukubulan Bâb-ı âli harikinde kurtarılabilen evrâk Mehterhâne kurbundaki mahzene nakil olunarak maliye evrâkile birleştirildi. Hâdisat-ı kevnîye ve muamelât-ı yevmiye ile evrâkın adedi tekessur eylediğinden bunları istifab edecek bir binayı mahsus tedariki elzem iken ehemmiyet verilmeyub sanduklarla şurada burada münasib görülen yerlere götürülmek usûl ittihaz kılındı ve muhafazalarına hiç itina olunmadı.

Lûtfî efendi tarihinde diyor ki : Devâirde biriken ve hükmü kalmayan evrâk ne olursa olsun yani gerek hutût-u hümâyûn ve gerek senedât-ı devliyye bulunsun üzerleri açık ve parça parça olarak mahzenlere atılır, karma karışık bir biri üzerine yığılır idi. Muhafazalarına muvazzaf müdür ve kâtib mi-

(13) Şer'îyye Sicilleri Arşivi, İstanbul'da Süleymaniye Camii yakınında, İstanbul Müftülüğü'nün girişindedir. Şer'îyye sicillerine mahsus tek arşivdir. 1306/1888-1889 yılında II. Abdülhamid tarafından şer'i sicillerini toplamak maksadıyla binası inşa edilerek teşkil edilmiştir.

sullü memur olmayub o kadar takayyüdsüzlük cari idi ki hamalları beş on kuruş ile itm'a ederek bir kimse güpe gündüz o mahallere gitse, alabildiği kadar şeyleri toplayub götürse kimsenin vazifesi değil idi. Yalnız Divân Kalemi defâtir ve kuyudâtı tahte muhafazada bulunub kusûr evrâk resmîyenin topu bu halde idi. Bundan fazla mahzenlerin üstü mürûr-u zemân ile eskiyub yağın yağmurlar evrâk-ı matrudeye (mahtuze değil) sirayetle hemen yüzde ellisi rutubetden biri birine yapışub telef olmuştur.

Evrâk-ı merkûme meyanında şayân-ı itina olan hutut-u hümâyûn ve senedât-ı devlye ve mükâlemat mazbataları gibi evrâkın bazıları dahi hini icrada memurlar nezdinde kaldığı ve âmedçi ve müsteğar bulunan zevatdan bazıları böyle evrâkı mühimme cem'ine heveskâr bulunduğu cihetle bir çokları vereselerine intikal idüb ve şunun bunun eline geçub zayi olmuştur. Bazı memurin terekelerinde bu evrâktan zuhur etmektedir.

Sefaretle dört beş kere Avrupaya giderek orada "arşiv" lere nederecelerde ehemmiyet verildiğini gören Mustafa Reşid Paşa ilk sadâretinde 1262 senesi Bâb-ı âli arsası dahilinde kâin Hazine-i Evrâkı bina ettirdi ve lâzimgelen memurin ve ketebeyi tâyin eyledi ve o tarihten itibaren teraküm eden evrâk orada hıfz olundu. Lâkin mâsebekahû atf-ı nazar olunmayarak evvelki evrâk hali üzere oldukları yerlerde bırakıldı. Âli Paşanın evâhir sadâretinde Mehterhâne kurbundeki mahzende müterakim evrâkın Bâb-ı âliye aid olanları bitterik Hazine-i Evrâka getirilmek takarrür etmekle Sultan Mahmud Hân-ı evvel hazretlerinin bidayet-i saltanatlarında Sultan Mahmud Hân sani vefatına kadar olan yüz on seneye ald altmış iki bin üçyüz on iki varaka ve vesikâ 1288 tarihinde oradan Hazine-i Evrâka nakil olundu. Daha evvelki edvâra aid evrâk taharrî olunmadı.

1301 senesi Said Paşa sadâretinde Hazine-i Evrâkın memûrin ve ketebesi tezyid ve vesâik-i müdâhhere numru tahtında tasnif ve tescil kılınarak fihristleri yapıldı. 1310 senesine kadar Hazine-i Evrâkça müttehas olan usûl-u kayıd ve tescil Cevâd Paşanın zaman-ı sadâretine tesadûf eden sene-i mezkûrede bi-emrisami terk olunarak tezakürü maruzenin muhteviyatı itibarile taalluk ettiği devâire göre ayrı ayrı defterlere kaydına başlanıldı ve dolabları dahf tefrik edildi.

Elyevm Hazine-i Evrâkda biemcâ'ihim üçyüz ellibin aded vesika vardır ki altmış iki bin bukadarı bir beyanı balâ 1255 tarihinden mukaddeme aiddir. Hangi işe dair kâğıd aransa kolaylıkla bulunuyor. Lâkin ânifen zikir olunan eshabdan dolayı bir çok evrâk-ı atika çürüyüp mahv olmuş olduğundan mevcudlar bakıyyet-ül-süyûfdur. Şayân-ı teşekkür olan bir şey var ise o da Divân-ı Hümâyûn kuyudâtının mazbutiyet ve mahfuziyetidir.

Evvelleri gerek arz tezkerelerine ve gerek Hatt-ı Hümâyûnlara ve hâmişlere tarih ve imza vaz'ı âdet değildi. Tarih vaz'ı 1262 de ve tezakir-i marûze ile hâmişlere imza vaz'ı 1296 da usul ittihaz kılınmıştır. Bundan nâşi tarihsiz ve imzasız vesâikin ne vakte aid olduğunu tâyin etmek bazen müşkül oluyor.

Devr-i Hâkân-ı sabıkda Yıldızda Daire-i Kitâbetde mukayyed evrâkın

adedini erbâb-ı vukuf bir milyon kadar tahmin ediyorlar. Bunlara henüz el sürülmemiştir. Yıldız dairelerinden toplanub Divân-ı Harb-i Urfi maiyetindeki komisyonda muayeneleri icra olunmakta bulunan üçyüz bu kadar sanduk evrâk meyânında curnaller ile beraber bir hayli vesâik-i resmîye dahi çıkıyor ve bunlar Hazine-i Evrâka gönderiliyor. Mikdarı henüz tahmin olunamıyan evrâk-ı mezkûreye muamelât-ı yevmiye üzerine birikenler ilâve olunduğu takdirde iki seneye kadar Hâzine-i Evrâk lebâleb dolacaktır. Atiyen zikr olunacak evrâk ve vesâik için şimdiden vüs'atlı ve muhafazalı bir binaya ihtiyac-ı şedîd vardır.

Nâmık el-huruf vak'anüvis olduktan sonra Topkapu Sarayında bulunan evrâk ve vesâik-i atika-i resmîyenin muayene ve tedkikine memur oldum. Evrâk Kubbe altı nam mevkia-i muttasıl mahzenlerde olub başka yerde evrâka destires olunamadı. Bu mahzenler sekiz kubbeyi havidir. Vaktile bir kısmı İç Hazine (*) ittihaz olduğundan para küpleri halâ duruyor. Vakta'ki iki refik ile geçen Haziranda gitdik; otuz senedenberu açılmayan kapusını açdırub içeru girdik, ağlanacak bir hal-i perişani ve sefâlet yüreklerimizi sıziatdı. Bodrumlara ve şirvanlara varıncaya kadar sanduk ve torba doluları evrâk üst üste yığılmış, otuz senedenberu sakfın hemen her tarafı yağmurlarda akduğundan sanduklar ve torbalar çürümüş. Evrâk darma dağın, rutubetden tefessüh edub duruyor, öyle bir taaffün ki içerude bir çarık duramadık, ol bavl evrâkın havalandırılması lâzım olduğundan hemen Kubbe altının etrafındaki gezintilere çıkartmağa başladık. Kâğıd parçaları meyânında siyah külçeler görülüyordu. Dikkatle muayene etdikde rutubetden biri birine yapışan kâğıdlar mürür-u zemân ile birer kütle-i fahmiyye şeklini almış ve kara taş kesilmiş olduğuna vâkıf olduk. Bu külçeler öyle asâr-ı atikadendir ki bilmem dünyanın başka tarafında emsaline tesadûf oluna bilir mi? Bir kaçını Müze-i Hümâyûna gönderdik. Bir parçasını Darphaneye götürüb tahlil ettirmişler, ertesi günü külçelerde altun var imiş deyu alelacele haber getirdiler. Tahlil o kadar müdekkikâne icra olunmuş ki vaktile aklâmda kullanılan altun rig kendini göstermiş. Külçeler teseyyübümüzün ve biçâre evrâk hakkında reva gördüğümüz zulm ve gadrın birer şahid-i adlidir. Lisan-ı hal ile bes eyledikleri gekvâ bir müverrihi dilhûn etmemek mümkün değildir.

Gelelim evrâkımızın hâline bunların bir kısmı parça parça olmuştur. Sığara kâğıdı büyüklüğünde parçalar dahi vardır. Bir oda dolduran bu varâkpareleri siyâk ve sibâk ibareyi bularak birbirine yapışdırıp asıllarını ihya etmek belki mümkündür; fakat sabr-ı Eyyübe mâlik ve meraklı Âdemler (14)

(*) İstikraz usulu cari olmadığı asâr-ı salifede İç Hazine namile bir ihtiyat hazinesi teşkil olunarak her sene varıdattan tasarruf olunan mebalîğ orada hıfz olunur ve sefer vukûunda masarif-i harbiye oradan tesviye kılınur idi. Hesabına o kadar dikkat olunurmuşki masarif-i adiyeye için paraya lüzum görüldükde Sadrazâm ile Defterdar taraf-ı hümâyûna müştereken sened vererek şukadar müddetde yerine konmak üzere İç Hazineneden para istikraz ettikleri vakı olmuştur.

(14) Eyyüb aleyhisselâmın uzun süren hastalığına rağmen gösterdiği sabır, buna karşılık Adem aleyhisselâmın, Allah tarafından yasaklanmasına rağmen, merakından dolayı o meyvadan yemesi ve neticede Cennet'den uzaklaştırılması hâdisesine atıf.

bulmalıdır. Bir kısımda yarı yarıya çürümüş ve yazuları kısmen bozulmuş vesikâlardır ki bunların tamiri kabildir. Bir üçüncü kısmı da kâğıdın nefâset ve metânetine mebni sağlam kalmış olan evrâk ve defâtirdir.

Kubbe altı etrafında iki mahdan ziyade havalandırılan evrâk-ı mezkûreyi yağmur mevsiminin tekarrübü mülâbesesle mahfuz bir yere nakil ile tasnif etmek lâzım idi. Bâb-ı âli Kütüphanesinden daha münasib yer bulunmadığından arabalarla oraya nakil etdik. Kütüphane doldu. Mütebâkisini Sarây-ı Hümâyûn dahilinde metrûk bir mescid mahallinde bırakmağa mecbur olduk. Gerek kütüphaneye nakil olunanları ve gerek Saray-ı Hümâyûnda bırakılanları Şehir Emâneti Heyet-i Sıhhiyesi marifetle usul-u fenniye tevfikân tebhîr ettirdik. M'amafih taaffûn tamamen zail olmadığından tefesüh-ü kimyevî devam ediyor demektir.

Kütüphaneye nakil olunan evrâk ve defâtirin beşyüz on sekiz araba hamulesi teşkil ettiğine ve sarayda bırakılanlar ikiyüz araba ile ancak nakil olunabileceğine nazaran vesâik-i mevcudenin miktarı lâ'akalî beşyüz bin tahmin olunmaktadır. Fâtih Hazretlerinin bir büyük vakfiyesi, Kûtahya livâsının 870 senesi askerî yoklama defteri, vak'anüvislerin silsile-i telifâtında açık kalan 1142-43 senesine âid ismi meğhul bir vak'anüvisin zabıt veka-yı defteri ittifaken müsâdif nazarımız oldu. Vak'anüvis defterini aynen mecmu'a ile neşr edeceğiz. Araba nakliyatı icra olunduğu sırada bir kâğıd yere düşve Şûra-yı Devlet âzasından bir zat yerden alub lütfen Komisyona göndermişdi. Vesikâ-i mezkûre 1213 tarihinde Mısır sevâhiline Ebukurde (15) Fransız donanmasını muzmahill eden İngiliz Amiralî meşhur Nelsona ihsan ve irsal olunan "çuha ferâceye kaplu sevb-i â'lâ-i ferve-i samurun" tesviye-i bedeline dair muâmele-i kalemiye ve hesabiyeyi havidir. Tarihlerce meğhul kalan bu misullü vesâikin kıymeti fenniyesi muhtacı izah değildir.

Bu kâğıdlarla uğraşdığımız sırada Ayasofya Camii Şerifi mahfelinde dahi bir çok evrâk bulunduğunu istihbar ile geçen yaz orayada gittik. İki efendi bir çok evrâk ve defâtirin tasnifi ve torbalara vaz'ile uğraşıyorlar idi. Kendulerle konuşduk; evrâkın Evkaf Nezaretine âid olduğunu ve kenduleri Nezaret-i müşarileyha ketebesinden olub bir kaç aydanberu bu iş ile meşgul olduklarını söylediler ve mahfelin köşesinde ayrıca bir mevk'ide dahi evrâk sandukları olduğunu haber verdiler. Kapusını açtırdık. Yirmiye müteceviz evrâk ile dolu anbar istifi nazarımıza çarptı. Kısmen Maliyeye ve kısmen Evkafa aid olan bu anbarlar toz toprak ve güvercin pisliği içinde kalmış. Ramazân-ı Şerif mütekarribülhulûl olduğundan cam'î silinüb süpürüldüğü esnada mahfelin dahi unudulmamasını ve güvercinlerin duhûlünü men' için kırık camların taktırılmasını Kayyum efendiye tenbih ederek çıktık. Oradaki anbarlarda sevimli bir şekilde görünmüyorlar idi.

Bâb-ı âli Kütüphanesine getirdiğimiz evrâk ve vesâikin tasnifine fûkdan-ı tahsisatından dolayı henüz mübâgeret olunmamıştır. İstedğimiz tahsisât bûdçeğe idhal edilmez ve kabul ve tasdik kılınmaz ise evrâk-ı mezkûre bu senelikde tahvili kâşâne tesellisi ile iktifaya mahkûm olacaktır.

S ö z l ü k

vesâik : vesikânın çoğulu, vesikâlar.

atika : eski.

tesmiye : ad koyma, adlandırma.

düvel-i mütemeddine : medeni devletler.

zınn : dolayısıyla anlatılmak istenen söz.

mesâlih : metindeki anlamı, ait oldukları daireler.

taharri : arama, araştırma.

Dersaadet : saâdet kapısı anlamında olup, İstanbul için kullanılır.

câlib : celbeden, çekici.

eslâf : geçmişler.

devâir : daireler.

ahlâf : halefler.

müterâkim : biriken, birikmiş.

müdevver : tedvîr olunmuş, döndürülmüş.

mütezáhir : tezahür eden, görünen.

muahedât : andlaşmalar.

mukavelât : mukaveleler.

ferman : Hükümdar tarafından verilen ve uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı emir.

berât : rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren ferman.

menşur : Pâdişâhın verdiği vezirlik, müşirlik veya kazilîkuzatlık rütbelerinin tevcihini havi ferman.

hutut-u hümayûn : Pâdişâhların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazılar.

ahkâm defteri : Divân-ı Hümayûn'dan çıkan kanun, tüzük hüviyetindeki kararların yazıldığı defter.

mevâcib defteri : Yeniçerilere ödenen maaş ve ödeneklerin yazılı bulunduğu ve hesabının tutulduğu defter.

rûzmerre : her günlük, her günlük.

mütenevvia : türlü, çeşitli.

izâm : büyükler, ulular.

hâmiş : hâşiye.

evâmîr : buyruklar, buyrultular.

Vak'a-i Hayriyye : Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması münasebetiyle kullanılmış bir tâbîrdir.

ber-vech : olduğu gibi, olarak.

mübeyyin : bildiren, açıklayan.

defâtir : defterler.

eshâb-ı mesâlih : resmî dairelerde işlerini takibeden kimseler.

sâniyen : ikinci olarak.

Defter-i Hâkânî : Tapu ve kadastro; halk dilinde 'Defterhane' şeklinde de anılmıştır. Bu dairenin âmirine önceleri 'Defter emini', sonraları 'Defter-i Hâkânî Nazırı' ve 'Defter-i Hâkânî emini' de denmiştir.

kârîye : köy.

mutasarrıf : bir sancığın en büyük idare âmiri.

ferâğ : bir mülkün tasarruf, sahip olma hakkını başkasına terketme.

kuyûdât-ı atika : eski kayıtlar.

envâ-i adide : çok çeşitli.

ahkâm : emirler, hükümler,

mütehâlif : birbirine uymayan.

ale-l-ekser : çok vakit, ekseriya.

dîrlîk : geçim vasıtası olmak üzere devlet tarafından verilen maaş.

has : senede yüz bin akçaden fazla hâsılat temin eden timârlar hakkında kullanılan bir tâbirdir.

zeâmet : Osmanlılar devrinde Sipâhîlere verilen en büyük timâr olup, senede yirmi binden yüz bine kadar hasılât temin eden timâra verilen ad.

timâr : besleği Sipâhîlerle harbe giden beylere - öşrünü almak üzere - ayrılan arâzî; senede binden yirmi bin akçaya kadar hasılât temin eden arâzî.

yurdluk : bir yerin gelirinin birine tercihi anlamında kullanılan bir tâbirdir.

ocaklık : kale muhafızlarının ulûfelerine veya tersane masraflarına karşılık olmak üzere konan ögr.

ögr : öğür, onda bir, onda biri alınan vergi.

erbâb-ı seyf : kılıç ehli.

mutavassıt : tavassut eden.

sebt-i defter : deftere geçirme.

memâlik-i Osmâniye : Osmanlı ülkesi.

arâzî-i emfriyye : tarla, çayır, yaylak, kışık, kuru ve benzeri gibi sahipliği beytülmâle ait olarak devlet tarafından fertlere dağıtılan yerler.

menâzil : menziller, konak yerleri.

Nişancı : hükümdarların alâmetlerini taşıyan ferman ve beratlarla Osmanlılar da 'Nişan' adı verildiğinden, bu alâmeti çekenlere de 'Nişancı' denilmiştir.

mukataa : arâzinin kesime verilmesi, muayyen bir kira karşılığında birine bırakılması.

zir : alt, aşağı.

muktezâ : lâzımgelmiş, kanun icâbına göre yazılan yazı.

ihcâc : delil, şahit.

kuyud-ı hâkânî : Defterhane kayıtları anlamında kullanılan bir tâbirdir.

ilâ'yevmîna : günümüze kadar devam eden.

medar-ı istinad : istinad edilen yer, nokta.

sâilsen : üçüncü olarak.

ihcâc : delil, şahit.

sâl : yıl.

ri'yet : görme.

mütehâyizân : itibarlı, ileri gelen.

mücerreb : tecrübe olunmuş, denenmiş.

mümânaat : men etme, önleme.

derkenar : kenara yazılmış yazı.

mübeyyin : bildiren, açıklayan.

ıstabl : ahır.

İstabl-ı Amire : saray ahır.

Enderun-u Hümâyün : saray, mabeyn karşılığı olarak kullanılmış bir tâbirdir.

Sadece 'Enderun' şeklinde de kullanılmıştır.

râbian : dördüncü olarak.

şer'îye sicillâtı : şer'î mahkeme sicilleri; bölgelerdeki şer'î mahkemelerde kronolojik sıra ile tutulan ve kadıların verdikleri ilân, hüccet ve kararların, resmîyete kaydı istenen herhangi bir hususun ve devlet merkezinden gelen bütün ferman, emir ve tebliğlerin kaydedildikleri sicillerdir.

karn-ı sâbık : geçmiş zamanlar, devirler.

evâsıt : ortadakiler, orta zamanlar.

cem' : toplama, yığma.

mukaddem : takdim edilen, sunulan.

tâ'dâd : sayma, sayım.

ketebe : kâtipler.

kudemâ-i küttâb : eski kâtipler.

devâir-i resmîye : resmî daireler.

badelerâ-ıhi : bir fikir ve bilgi edindikten sonra.

şem'a : mum.

müteferrika tertibi : ufak tefek masraflar için ayrılan para fonu.

hârik : yangın, ateş.

ebniye-i miriye : beylik binalar.

ezmine-i âhire : son zamanlarda.

müaccelât-ı kadime : değeri bakımından önceliği olan eski evrâk.

cevâmi-i şerife : ibadet edilen mübarek yerler.

kurb : yakın olma, yakınlık.

inikâdkâh : toplanma yeri.

hâdisat-ı kevnîye : dünya hâdiseleri, dünyadaki gelişmeler.

tekessur : çoğalma.

senedât-ı devliye : devlet senetleri.

takayyüd : kayıtsızlık.

itm'a : kandırarak.

mürûr-i zemân : zaman aşımı.

evrâk-ı matrude : atılmış, korunmasız evrâk.

evrâk-ı merkûme : numaralanmış evrâk.

himi icrada : icra edildiği vakit.

âmedci : eskiden Bakanlar Kurulu Başkâtibi.

mâsebekahû : geçen, geçmiş.

evâhir : son.

bittefrîk : tefrik ederek, ayırarak.

- takarrür** : kararlaşma, karar kılma.
edvâr : devirler, asırlar.
tezyîd : arttırma.
müdüâhhere : çekinmeden mukavele yapma.
müttehaz : kabul edilen, kullanılmakta olan, yürürlükte bulunan.
baemrisami : yüce emir.
el-yevm : bugün, bugünkü günde, şu anda.
biecmâ'lhim : hepsi, cümlesi.
ânifen : biraz evvel, yukarıda.
bakıyyet-ül-sıyyûf : arta kalanlar.
vüs'at : genişlik.
nâmk el-huruf : yazıcı, kâtip.
destires : elde etmek, erişmek.
şirvan : revak altı.
sakf : tavan, çatı, dam.
taaffün : çürüyüp kokma, kötü koku çıkarma.
çarık : çeyrek.
fahmiyye : kömürüstü.
müdekkikâne : inceden inceye araştırarak.
riğ : toz.
bes : yeter, yetişir, tamam.
şekvâ : şikâyet.
dilhûn : içi kan ağlayan.
siyâk ve sibâk : sözün gelişi, sözün öncesinin sonrasına olan uygunluğu.
mehni : yapılmış, kurulmuş.
mah : ay.
mülâbese : münasebet, yakınlık.
Şehremâneti : İstanbul Belediyesi'nin eski adıdır.
tebhîr : tütsüleme, etüvden geçirme.
lâ'akall : en azından.
livâ : sancak, vilâyet.
müsâdif : tesadüf eden, raslayan.
sevâhil : kıyılar.
muzmahill : darındağan olmuş, yok olmuş.
irsâl : gönderme, gönderilme.
sevbi Â'lâ-i ferve : gösterişli kürk kaplı elbise.
mütekarrîb-ül-hulûl : girmesi yaklaşan ay.
fükdan : kaybetmek.
mübâşeret : bir işe başlama, girişme.